

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

Кафедра українознавства

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
з дисципліни
«Польська мова»

Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
Галузь знань	03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність	033 «Філософія»
Освітня програма	«Європейські студії»
Вид дисципліни	вибіркова

Укладач: Верман М.О.

1. Робоча програма
2. Навчальний контент (приклад лекції)

Тема 1. Складні випадки відмінювання іменників.

Іменник - це змінна частина мови, яка називає предмети, об'єкти, місця та осіб. Іменник змінюється за числами, відмінками та родами. У польській мові в однині іменник має три родові форми: чоловічий рід (rodzaj męski), жіночий рід (rodzaj żeński) та середній рід (rodzaj nijaki). У множині можна виділити дві форми: чоловічо-особову (męskoosobowy) та нечоловічо-особову (niemęskoosobowy). Більшість іменників в називному відмінку однини мають такі закінчення: Чоловічий рід закінчується на приголосний, тобто має нульове закінчення (наприклад, syn, pies, brat), а також назви деяких професій можуть також мати закінчення –a (artysta, dentysta, kierowca). Жіночий рід закінчується на -a (наприклад, mama, ulica, córka), -i (pani, mistrzyni), і так само як і чоловічий рід, може мати нульове закінчення (noc, sól). Середній рід закінчується на -o (наприклад, dziecko, oko, nazwisko) –um (muzeum, centrum, liceum), -ę (imię, znamię) або -e (mieszkanie, spotkanie, zdanie).

Число іменників

Іменники виступають в однині або у множині. Однину використовується, коли йдеться про один предмет (наприклад, siostra, dom, pies, dziecko). Множина використовується, коли йдеться про кілька предметів (наприклад, siostry, domu, psy, dzieci). Деякі іменники мають лише множину, тобто «pluralia tantum» (наприклад, drzwi, okulary, pożyczki).

Відмінювання іменників (відмінки)

У польській мові існує сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий та кличний

1. Mianownik (kto? co?)
2. dopełniacz (kogo? czego?)
3. Celownik (komu? czemu?)
4. Biernik (kogo? co?)
5. Narzednik (kim? czym?)
6. Miejscownik (o/na/w kim? czym?)
7. Wołacz (-)

Відмінювання нерегулярних іменників у польській мові

Нерегулярні іменники з розширеною основою

Imię – ім'я. *Tydzień* – тиждень.

Przypadek	Однина	Множина	Однина
Mianownik	imię	imiona	tydzień
Dopelniacz	imienia	imion	tygodnia
Celownik	imieniu	imionom	tygodniowi
Biernik	imię	imiona	tydzień
Narzędnik	imieniem	imionami	tygodniem
Miejscownik	imieniu	imionach	tygodniu
Wołacz	imię	imiona	tygodniu

Схожим самим способом будуть відмінюватися іменники середнього роду того ж типу:

strzeмиę/ strzemiona – стремено, *wymię/ wymiona* – вим’я, *znamię/ znamiona* – знак, ознака, *siemię/ siemiona* – насіння, сім’я, *plemię/ plemiona* – плем’я, *brzeмиę/ brzemiona* – тягар.

Książę – принц, князь. Zwierzę – тварина, звір.

Przypadek	Однина	Множина	Однина
Mianownik	książę	książęta	zwierzę
Dopelniacz	księcia	książąt	zwierzęcia
Celownik	księciu	książętom	zwierzęciu
Biernik	księcia	książęta	zwierzę
Narzędnik	księciem	książętami	zwierzęciem
Miejscownik	księciu	książętach	zwierzęciu
Wołacz	książę	książęta	zwierzę

Література

1. Lipińska E., Dąbska E. Kiedyś wrycisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2009. 280 s.

Тема 2. Складні випадки творення форм теперішнього часу (I та II дієвідміни)

Дієслова виражають дії, процеси, стани, виявляють широкі валентнісні можливості щодо інших компонентів речення. Особливістю дієслів є властивий їм набір морфологічних категорій - власне-дієслівних (виду, перехідності - неперехідності, способу, часу, стану) і невластивих дієслівних (особи, числа, роду). Польська мова має додаткові показники вираження особи, зворотності, герундійних віддієслівних іменників тощо.

Початкова форма дієслова - інфінітив, який у польській мові має закінчення *-ć* або *-с*, наприклад *jechać, lubić, móc, potać*. У польській мові також існують так звані «нетипові» закінчення дієслів (*-ść*). Дієвідміна у польській мові називається «*koniugacja*», дієслово має ідентичні українській мові граматичні категорії: число, рід, особа, час.

Особові форми дієслова

У польській мові дієслова змінюються за трьома особами у однині та множині, яким відповідають відповідні особові займенники.

Займенники 1. і 2. особи в реченні часто опускаються, оскільки закінчення дієслів чітко вказують на ці особи, наприклад, *idziesz* (ти), *czytaliśmy* (ми).

Займенники 3-ої особи зустрічаються у дієсловах різного роду і вимагають від дієслова відповідних родових форм: однини - *on mówił* (чоловічий), *ona mówiła* (жіночий), *ono mówiło* (середній) та у множині - *oni mówili* (чоловічо-особові), *one mówiły* (нечоловічо-особові).

Займенник «*oni*» використовується замість іменників, що називають чоловіків або людей різної статі, наприклад, *Oni (chłopczy) biegali po domu. Oni (pasażerowie) wysiadają z autobusu.*

Займенник *one* використовується для позначення іменників жіночої статі, дітей, тварин, предметів та явищ, наприклад, *One (kobiety) wsiadają do samolotu. One (książki) leżały na podłodze.*

Займенники для ввічливої форми *pan / pani* поєднуються з дієсловами третьої особи однини, а *państwo* - у множині третьої особи, наприклад *Czy pani wybrała kolor? Państwo mogą kupić ten telefon.* Поняття дієвідміни в польській мові називається «*koniugacja*». Дієвідмін існує чотири, четверта дієвідміна (*-em, -esz*) є сталою – до неї належать дієслова: *wiedzieć, umieć, jeść, śmieć, rozumieć*. А також похідні від них, наприклад, *zjeść, zrozumieć itd. Jem, jesz, wiem, wiesz, śmiem, śmiesz, umiem, umiesz, rozumiesz.*

Теперішній час – перша дієвідміна (1 koniugacja) -ę, -esz

Дієслова у польській мові виступають у трьох часових формах: теперішній час, минулий та майбутній.

Теперішній час - дія відбувається у момент мовлення або є часто виконувана, або має позачасове значення, наприклад, *Magda czyta gazetę. Filip często chodzi pieszo. Kraków leży na południu Polski.*

У теперішньому часі дієслова змінюються за трьома дієвідминами (koniugacja), які визначаються за закінченнями 1-ої та 2-ої особи однини.

Теперішній час – друга дієвідміна (2 koniugacja) -ę, -isz/ysz.

За зразком першої koniugacji –ę, -esz змінюються дієслова, які мають різні закінчення, наприклад, *pisać, nieść, pić, myć, pracować, dawać.*

- Дієслова koniugacji –ę, -esz у теперішньому часі часто мають іншу основу, ніж інфінітив, наприклад *pracować – pracuje, dawać – daje, brać – bierze.*
- У односкладових дієсловах, наприклад *myć (się), żyć, pić*, у всіх особових формах між основою слова та закінченням з'являється літера *j*, наприклад *myć – myje, pić – pije.*
- У дієсловах, що закінчуються на *-ować*, наприклад *pracować, studiować, kupować, fotografować, malować, budować*, суфікс *-owa-* замінюється на *-uj*, наприклад *studiuje, obserwuje, gotuje, fotografujemy, malujecie, pracują.*
- У дієсловах, які закінчуються на *-wać*, наприклад *dawać, wstawać, poznawać, szanować*, суфікс *-wa-* замінюється на *-j-*, наприклад *daje, wstajesz, poznaje, szanujemy.*
- Деякі дієслова в теперішньому часі мають дві різні основи: одна (закінчується на твердий приголосний) у першій особі однини (*niosę*) і в третій особі множини (*niosą*), а інша (закінчується м'який приголосний) в інших формах (*niesiesz, niesie, niesiemy, niesiecie*).

Література

1. Garncarek Piotr. Czas na czasownik. Poziom średni ogólny B2. Kraków: UNIVERSITAS, 2022. 221 s.

2. Lipińska E., Dąbbska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2015. 280 s.

3. План практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<i>Розділ 1. Граматичні особливості польської мови</i> <i>Тема 1. Складні випадки відмінювання іменників</i>	4
2	<i>Тема 2. Складні випадки творення форм теперішнього часу (I та II дієвідміни)</i> Ознайомлення із загальними відомостями щодо дієвідмінювання у минулому, майбутньому і теперішньому часі. Варіанти способових форм дієслова.	4
3	<i>Тема 3. Складні випадки творення форм минулого часу.</i> Дієслова на <i>ść</i> .	4
4	<i>Тема 4. Умовний та наказовий спосіб у системі польської граматики.</i>	2
5	<i>Тема 5. Дієприкметники в системі польської граматики.</i>	2
6	<i>Тема 6. Польські числівники. Особливості відмінювання та вжитку.</i>	2
7	<i>Тема 7. Ступені порівняння прикметників у польській мові (складні випадки)</i>	4
6	<i>Розділ 2. Лексичні особливості польської мови</i> <i>Тема 1. Основні лексико-семантичні групи в польській мові.</i>	4
7	<i>Тема 2. Особливості фахової лексики.</i>	4
8	<i>Тема 3. Найуживаніші польські ідіоми.</i>	2

9	<i>Розділ 3. Комунікативні аспекти використання польської мови</i> <i>Тема 1. Способи вираження власних думок.</i>	4
10	<i>Тема 2. Способи аргументації в польській мові.</i>	4
11	<i>Тема 3. Особливості перекладу фахових текстів з польської та на польську мову.</i>	4
12	<i>Тема 4. Особливості написання фахових текстів польською мовою.</i>	4
	Разом	48

4. Приклади завдань для аудиторної роботи

Тема 1. Граматичні особливості польської мови. Особливості відмінювання іменників.

1. Провідмініяйте наступні слова:

strzeмиę/ strzemiona, wymię/ wymiona, znamię/ znamiona, siemię/ siemiona, plemię/ plemiona, brzeмиę/ brzemiona. Утворити словосполучення, і створити речення з двома вибраними.

2. Зазначте основні чергування у іменниках середнього і чоловічого роду.

Література

1. Lipińska E., Dąmbska E. Kiedyś wrycisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2009. 280 s.

Тема 2. Складні випадки творення форм теперішнього часу (I та II дієвідміни).

1. Зазначте закінчення першої та другої особи однини дієслів, на вибір провідмініяйте три дієслова з першої та другої дієвідміни. Уведіть ці дієслова в речення.

2. Запишіть основні дієслова із закінченням –ść, провідмініяйте їх (від п'яти).

Література

1. Garncarek Piotr. Czas na czasownik. Poziom średni ogólny B2. Kraków: UNIVERSITAS, 2022. 221 s.
2. Lipińska E., Dąbska E. Kiedyś wrócisz tu. Część I. Podręcznik do nauki języka polskiego dla średnio zaawansowanych. Kraków: UNIVERSITAS, 2015. 280 s.

5. Приклади завдань для самостійної роботи

1. Виписати і перекласти 20 філософських понять з тексту.
2. Переглянути відео на платформі Youtube з філософської тематики (канали: «Filozof z beczki», «AcademiconTV» або «Wojciech Sady»)
3. Проаналізуйте текст, скоригуйте граматичні, стилістичні та орфографічні помилки.
4. Прослухайте обраний епізод подкасту «Filozofia tak bardzo» і проаналізуйте тему, яка дотична сфери Вашого наукового інтересу.
5. Оберіть одну з перелічених тем, напишіть есе, використовуючи філософську термінологію.
6. Підготуйте доповідь на філософську тему, яка дотична до Ваших наукових інтересів.

6. Теми для есе

1. Czy listy, telefony lub krótkie pobyty w domu zmniejszają tęsknotę. czy ją potęgują?
2. Wracam do domu. Nie potrafię tutaj zostać na jeszcze jeden rok. Ten kraj jest piękny i ludzie są dla mnie dobrzy, ale dławi mnie smutek gorszy od bólu. Smutek rośnie każdego dnia, karmiony słońcem i powietrzem, przenika każdą myśl. Nie umiem się śmiać, przyjacielu, i najpiękniejsze krajobrazy są mi obojętne. Czy to jest tęsknota? Czy to jest właśnie tak?" (Halina Poświatowska, Opowieść dla przyjaciela, WL, Kraków 1990). Proszę wyrazić swoją opinię na temat powyższego fragmentu.
3. Dlaczego zdecydował(a) się Pan(i) na naukę języka polskiego?
4. Proszę wyrazić swoją opinię na temat proponowanej przez Zygmunta Broniarkę (samouk, który zna osiem języków) metody nauki języków obcych: „Nauka wymaga wytrwałości i wysiłku; jeśli chcesz w języku obcym rozumieć - czytaj, pisać - pisz, mówić – mów". (Joanna Tańska, I ty zosta- niesz poliglotą, „Dziennik Polski" 18 VIII 1998)
5. Co Pan/i sądzi o stwierdzeniu, że aby nauczyć się języka obcego, trzeba koniecznie zakochać się w obcokrajowcu?
6. Czy identyfikowanie się z bohaterami baśni i filmów może być niebezpieczne lub niekorzystne dla dziecka i młodego człowieka? (Proszę wziąć również pod uwagę

filmy pełne agresji oraz przedstawiające wschodnie sztuki walki.

7. Czy powodzenie powieści fantastycznych i filmów fantastyczno-naukowych jest formą tęsknoty dorosłych za dziecięcym światem baśni?

8. Czy porządek moralny przedstawiany w niektórych baśniach (zwycięstwo dobra nad złem, kara za złe postępowanie) nie powoduje u dziecka zbyt idealistycznego obrazu świata, a co za tym idzie - nie prowadzi do zagubienia się w życiu?

8. Proszę przygotować wypowiedź ustną lub pisemną na temat: „Moja babcia lub „Mój dziadek”.

9. Starzy ludzie są czasem oddawani przez swoje rodziny do Domu Starców, a chorzy - do hospicjów. Proszę wyrazić swoją opinię na ten temat.

10. Czy można się uzależnić od mody? Dlaczego i w jaki sposób? Proszę podać przykłady.

11. Czy można się uzależnić od mody? Dlaczego i w jaki sposób? Proszę podać przykłady.

12. Czy to prawda, że ubranie zmienia zachowanie człowieka? Czy i dlaczego ludzie lubią się przebierać? Proszę się ustosunkować do poniższego cytatu: Modą i konwencją trzeba się umieć bawić. Jeśli jesteśmy pogodzeni ze sobą, wolni od leku i przymusu konformizmu, możemy z mody uczynić wspaniałą zabawę, prawdziwy bal maskoury. (...) Wiele kobiet to potrafi. Jednego dnia ubierają się po mesku, w spodnie, wygodne sportowe buty, by mocno stać na własnych nogach i wyeksponować aspekt dzielnej i zorganizowanej kobiety (...). Innym razem ubierają się romantycznie, kobieco, żeby zachwycić mężczyzn. Czasem są dziewczęce, czasem groźne. Używają mody jak teatru, w którym grają różne role (...). (W. Eichelberger, Bawmy się modą. „Zwierciadło”, lipiec 2002).

13. Czy zgodzi się Pan/i ze stwierdzeniem, że człowiek nowoczesny musi być modny (nie tylko w sposobie ubierania się), gdyż w przeciwnym razie zostanie odrzucony przez swoje środowisko?

14. Zawód: model/modelka. Czy jest to poważny zawód albo raczej hobby?

15. Czy komplementy to grzeczność, czy kłamstwo? Czy lubi Pan/i być komplementowany(a)? W jakich sytuacjach?

16. Komplementy wpływają pozytywnie na nasze samopoczucie i samoocenę, co wzmacnia poczucie naszej wartości. Innymi słowy zadowolenie z własnej urody wiąże się z poczuciem bycia inteligentnym. (Gruba jak w lustrze, Wysokie Obcasy". 18 stycznia 2003). Czy zgadza się Pan/i z tym wnioskiem?

17. „Jedzenie działa na wszystkie zmysły człowieka (wzrok, słuch, dotyk, smak, węch)". Czy zgadza się Pan/i z tym stwierdzeniem? Czy towarzystwo i sposób nakrycia stołu ma dla Pana/i znaczenie?

18. W niektórych powieściach fantastyczno-naukowych spotykamy sceny, w których

bohaterowie jedzą posiłek składający się z pigułek. Czy byłoby dobrze, gdyby ludzkość zrezygnowała z „klasycznego” sposobu odżywiania się na rzecz potraw w pigułce?

19. „Wspólne spożywanie posiłku zacieśnia więzi międzyludzkie i łagodzi obyczaje, a zaproszenie do stołu to gest mogący skruszyć najtwardszy nawet mur wrogości” (Ewa Szymczak, Uczta. Czemu to służy, „Focus” nr 2, luty 2002). Jakie jest Pana/i zdanie na ten temat?

20. Jaką kuchnię lubi Pan/i najbardziej i dlaczego? Czym charakteryzuje się kuchnia Pana/i kraju?

7. Текст для перекладу та аналізу

Прочитайте текст, проаналізуйте, випишіть ключові філософські поняття.

1. Przyszłość, determinizm i trójwymiarowość

Jednym z najważniejszych celów nauki jest przewidywanie przyszłych zjawisk. Poznanie tego, co skrywa się przed nami w przyszłości, było zawsze niedoścignionym marzeniem ludzi. Stąd tak wielka estyma, jaką w dawnych społeczeństwach cieszyli się przeróżni wróżbici, prorocy czy wieszczowie. Na ocenę tę niewielki wpływ miał nawet fakt, że proroctwa czy przepowiednie formułowane przez owych wróżbitów cierpiały na zasadniczą wadę: albo były tak wieloznaczne, metaforyczne lub ogólnikowe, że znajdowały niewielkie zastosowanie praktyczne, albo też, jeśli były nieco precyzyjniejsze, na ogół okazywały się nietrafne. Nic więc dziwnego, że kiedy nauka osiągnęła taki poziom rozwoju, na którym mogła pokusić się o formułowanie sprawdzających się przewidywań, zyskała z miejsca szacunek i uznanie ludzi z kręgów pozanaukowych, włączając w to filozofów.

Na przykład podziw wielu filozofów dla mechaniki Newtonowskiej brał się z jej precyzyjnych przewidywań dotyczących zjawisk astronomicznych. Możliwość przewidzenia z wieloletnim wyprzedzeniem takich zjawisk, jak zaćmienia, położenia planet na nieboskłonie itd. wydawała się czymś fascynującym, a jednocześnie prowokującym do uogólnień. Oto, jak się wydawało, mechanika Newtona uchylała rąbka tajemnicy, którą dotychczas stanowiła nasza przyszłość.

Wystarczy tylko precyzyjnie sformułować warunki początkowe, czyli charakterystykę aktualnego stanu naszego świata fizycznego, oraz wprowadzić owe dane do równań mechaniki, aby po przeprowadzeniu odpowiednich obliczeń precyzyjnie określić stan świata w każdej następnej chwili czasu. Oczywiście zdawano sobie sprawę z tego, że praca taka nie jest łatwa, a nawet, że być może kompletne jej wykonanie przekracza możliwości ludzkie.

2. Nominalizm a behawioryzm

Konceptualiści, w tym również wyżej wspomniany Wilhelm Ockham, mają skłonność do wyjaśniania mechanizmu naszych klasyfikacji pojęciowych oraz generalnie naszego myślenia w kategoriach języka myśli. Zgodnie z tym ujęciem operacje psychiczne, takie jak podciąganie czegoś pod pewne pojęcie, wydawanie sądów, wnioskowanie itp., są w istocie operacjami bardzo zbliżonymi do operacji, jakich dokonujemy w naszym mówionym bądź pisanym języku. Ujęcie to, zakładające, że myśl i mowa mają w zasadzie tę samą strukturę, łączy się w sposób naturalny z potocznym poglądem, że mówiąc, wyrażamy nasze myśli. W ten sposób konceptualizm zbliża się do stanowiska nazywanego nominalizmem, głoszącego, że ogólność tkwi jedynie w naszych słowach.

O ile więc konceptualista twierdzi, że własności nie są żadną strukturą w rzeczach, ale jedynie cieniami rzucanymi na rzeczy przez nasze pojęcia (czasem interpretowane jako mentalne słowa), o tyle nominalista głosi, że własności te są

cieniami rzucanymi przez słowa (publicznego języka mówionego bądź pisanego). W średniowieczu doktrynę taką głosił być może Roscelin. Behawioryzm Zdroworozsądkowe intuicje, obecne również w wielu teoriach filozoficznych (jak chociażby u Johna Searle'a), mówiące nam, że nasz język funkcjonuje jako język tylko dlatego, że towarzyszą mu pewne myśli – intuicje, które nazwać można mentalizmem w filozofii języka – odstręczają nas od nominalizmu „czystego”, a zatem takiego, który nie byłby zarazem konceptualizmem. Niemniej jednak jest on współcześnie poważnie rozważaną filozoficzną opcją.

Mentalizm w filozofii języka został bowiem poważnie zakwestionowany przez rozwój behawioryzmu językowego propagowanego przez Willarda Van Ormana Quine'a, który w tym względzie opierał się na ideach Burrhusa Frederica Skinnera. Zgodnie z tą doktryną, której nie możemy omówić tu dokładniej, uczenie się języka polega po prostu na utrwalaniu pewnych odruchów warunkowych i w konsekwencji aktywność językowa jest całkowicie autonomiczna w stosunku do jakichkolwiek myśli.

Konsekwentnym rozwinięciem tej koncepcji jest teza, pojawiająca się w sposób wyraźny u Wilfrida Sellarsa, że myśl jest w zasadzie wtórna w stosunku do publicznej mowy. Myśl jest zablokowaną mową i pojawia się wtedy, gdy użytkownik języka opanuje mechanizmy takiego blokowania. Właśnie u Wilfrida Sellarsa znaleźć można współczesną formę konceptualizmu, która jednak, ze względu na przyjmowaną przez niego tezę wtórności myśli w stosunku do mowy, jest w ostatecznym rachunku nominalizmem.

3. Paradoksy nieistnienia

Słowo „istnieje” nie jest zbyt często używane w języku potocznym. Na co dzień nie ma potrzeby wygłaszania banalnych zdań typu „To krzesło istnieje”, „Gwiazdy istnieją”. Świat, z którym stykamy się w praktyce życia codziennego, jest nam dość dobrze znany i nie musimy upewniać siebie i innych, z jakich obiektów się składa. Jeśli natomiast chcemy przy jakiejś okazji wyrazić ideę braku czegoś, uciekamy się na ogół do mniej „oficjalnych” zwrotów, jak na przykład w zdaniu „Nie ma mleka”. Podkreślmy przy tym, że chodzi tu raczej o, mówiąc metaforycznie, brak „lokalny”, związany z określonym miejscem i czasem: nie ma mleka tu (np. w moim domu) i teraz (np. w niedzielne popołudnie), a nie „w ogóle”. Słowo „istnieje” (czy „nie istnieje”) rezerwujemy natomiast raczej na okazje bardziej ogólne, kiedy np. chcemy przekonać kogoś, że w żadnym miejscu nie ma i nigdy nie było wilkołaków („Wilkołaki nie istnieją”). Inaczej sprawa wygląda w naukach przyrodniczych i matematycznych.

Tam termin „istnieć” oraz zdania egzystencjalne (od łac. *existentio* — istnienie; są to zdania stwierdzające lub negujące istnienie czegoś) pełnią bardzo ważną rolę. Nauka poszerza nieustannie zakres postrzeganego przez nas świata, a każdorazowemu takiemu poszerzeniu o pewien nowy, nieznanym przedtem rodzaj obiektów towarzyszy uznanie odpowiedniego zdania egzystencjalnego. Mamy więc do czynienia np. w fizyce z niebanalnymi tezami typu „Istnieją (hieobserwowalne) cząstki elementarne” lub bardziej szczegółowo „Istnieją kwarki”. Uznanie istnienia obiektów badanych

przez fizykę jest nierzadko rezultatem bardzo skomplikowanych procedur, zarówno doświadczalnych, jak i teoretycznych.

Ogromnym odkryciem nowożytnej astronomii było np. stwierdzenie istnienia kolejnych, po Saturnie, planet Układu Słonecznego: Urana, Neptuna i Plutona. Szczególnie interesująca jest historia odkrycia Neptuna, którego istnienie zostało teoretycznie przewidziane przez francuskiego astronoma U. J. J. Leverriera na mocy pewnych faktów dotyczących orbity planety Uran oraz praw Newtonowskiej mechaniki klasycznej i teorii grawitacji. Hipoteza o istnieniu planety znajdującej się poza orbitą Urana miała wyjaśnić obserwowalne zaburzenia w ruchu tej planety. Dokładne obliczenia pozwoliły określić obszar, w którym powinna znajdować się nowa planeta, a obserwacje potwierdziły w pełni słuszność powyższej hipotezy.

4. Granica racjonalnego poznania

Przejdźmy teraz do określenia granic najbardziej nas tutaj interesującej, poznawczej racjonalności. Jednym ze sposobów rozumienia terminu granica jest wskazanie na linię oddzielającą dwa obszary od siebie. Z pewnością istnieje granica racjonalności, która oddziela to, co racjonalne, od tego, co nieracjonalne.

Warto przy tym pamiętać, że nieracjonalność to czasem negatywnie określana irracjonalność, a niekiedy, zwłaszcza w kontekstach religijnych, ponadracjonalność, która może być rozumiana pozytywnie. Jeśli chodzi o tego typu granicę, to można o niej dyskutować, wskazując na kryteria racjonalności (nośnikiem pozostaje poznanie). Te kryteria najczęściej obejmują trzy warunki: ścisłość (jasność) językową, przestrzeganie wymogów logiki, posiadanie uzasadnienia. Trzeba przyznać, że tak określona granica nie jest po prostu linią, ale pewnym dosyć szerokim obszarem granicznym. Dlaczego? Przyjrzyjmy się tym trzem warunkom, odwołując się do analiz Ryszarda Kleszcza (2003). Pierwszy wymaga od wyrażen językowych precyzji, a więc tego, by nie były wadliwe językowo, nie charakteryzowały się rozmyciem lub chwiejnością znaczenia, zachowywały poprawność składniową itp. Maksymalna ścisłość jest możliwa tylko w językach formalnych, jednak nie chcielibyśmy z pewnością racjonalności ograniczać wyłącznie do logiki i matematyki. Stąd chodzi raczej o uzyskanie odpowiedniego dla danego kontekstu stopnia ścisłości.

Co do drugiego warunku, to podstawowym wymogiem logiki jest niesprzeczność. Często bardzo trudno wykryć wszystkie potencjalne sprzeczności, dlatego najważniejsza byłaby zdolność do skutecznego pozbywania się wszystkich wykrytych sprzeczności. W końcu trzeci wymóg: przekonanie racjonalne powinno być właściwie uzasadnione. Wagę tego elementu racjonalności podkreślałem już wyżej. Oczywiście pojawia się tutaj problem, że nie ma jednego sposobu uzasadniania, które dałoby się zastosować do wszelkiego rodzaju przekonań.

Raczej najpierw trzeba wskazać dziedzinę poznawczą (nauki przyrodnicze, humanistyka, prawo, filozofia itd.), w ramach której pytamy o uzasadnianie, i dopiero wtedy można wskazać odpowiednie uzasadnienia. Ogólnie patrząc, zaliczyć je można do szeroko rozumianego doświadczenia oraz zbioru różnych rodzajów rozumowań, które mają za cel uzasadnianie. Gdybyśmy podążali śladem scjentyzmu, jako pewnej metafizologii, musielibyśmy utrzymywać, że racjonalność ogranicza się do nauki. Jednak intuicyjnie czujemy, że byłoby to niesprawiedliwe w stosunku do wielu

obszarów naszej aktywności, które mają aspiracje i dążenia poznawcze. Stąd często jesteśmy skłonni osłabiać wzorowane na nauce kryteria racjonalności, np. w odniesieniu do filozofii, teologii, dyskursu światopoglądowego, dyskusowania różnych kwestii aksjologicznych i egzystencjalnych. Potrzebujemy o tym wszystkim mówić w sposób racjonalny.

Minimalnym wymogiem byłoby to, aby przekonania, rozumowania, uzasadnienia pozanaukowe nie były sprzeczne z tym, co jest powszechnie uważane za racjonalne (w szczególności naukowo wykazane). Są oczywiście też dziedziny ludzkiej aktywności, które nie posiadają charakteru poznawczego, np. domena literatury czy poezji albo ogólniej – sztuki. Takie dziedziny często nie mogą spełniać wymienionych wyżej postulatów racjonalności (nawet tych osłabionych). Granicą racjonalności poznawczej byłby więc tak naprawdę status epistemologiczny dziedzin, które rozważamy: różnica w ich statusie poznawczym.

5. Ontologia

Ten fundamentalny charakter filozofii pewnie najwyraźniej widoczny jest w przypadku dyscypliny zwanej ontologią bądź metafizyką. Nazw tych będę tu używał zamiennie. Są wprawdzie filozofowie, jak chociażby Roman Ingarden, którzy wskazują na różnicę pomiędzy badaniami ontologicznymi a metafizycznymi, jednak wszelkie tego typu podziały są zbyt uwikłane w konkretne (i zwykle kontrowersyjne) rozstrzygnięcia dotyczące natury rzeczywistości (a często i natury poznania), aby mogły stanowić punkt wyjścia naszych rozważań. Są metodologiczną samoświadomością metafizyka zawdzięcza Arystotelesowi. To on pierwszy wyodrębnił ją jako dyscyplinę traktującą o bycie jako takim i nazwał filozofią pierwszą.

Ontologia w tym rozumieniu bada zatem strukturę tego, co jest, i stara się uchwycić najogólniejsze aspekty tej struktury. Warto jednak zauważyć, że rozważania tego rodzaju obecne są od samych początków filozofii. Aby zrozumieć, czym miałyby być rozważania o bycie jako takim, zilustrujmy je przez porównanie z naukami szczegółowymi.

Chemik badać będzie, z jakich pierwiastków składa się świat, jaka jest ich natura, jak łączą się one w związki i w jaki sposób własności związków wypływają z własności pierwiastków i sposobów ich połączenia, najogólniejsza teoria chemiczna może mieć zatem formę czegoś w rodzaju rozbudowanej tablicy Mendelejewa.

Fizyk idzie o krok głębiej. Interesują go elementy, z których składają się pierwiastki, i ogólne prawa ich kompozycji. Stąd też to, do czego dąży, to katalog cząstek elementarnych, podstawowych sił oraz praw konstytuujących nasze uniwersum. Metafizyk usiłuje jednak zadać jeszcze ogólniejsze pytania. Fizyk powie, że elektron ma określony ładunek, nie postawi jednak pytania o to, co to znaczy posiadać ładunek. Jest to, jak się wydaje, własność pewnego przedmiotu.

Czy wiemy jednak, jaki jest mechanizm posiadania własności? Czy elektron „składa się” ze swoich własności, czy też jest czymś dodatkowym, jakimś „substratem” znajdującym się „obok nich”? Fizyk mówi o siłach i o tym, że jedno zdarzenie wywołuje inne. Czym jednak są owe siły, zdarzenia i relacje przyczynowe? To wszystko są pytania, którymi zajmuje się ontolog albo metafizyk.

6. Ignotum per ignotum i błędne koła

Błędy zakresowe nie są jedynymi, na jakie narażone są definicje. Wyobraźmy sobie sytuację, gdy ktoś pyta wykładowcę logiki, co to jest „prawda logiczna”, a ten w odpowiedzi przytacza definicję: prawda logiczna to zdanie będące podstawieniem tautologii. Zapewne dla wielu odbiorców, którzy nie wiedzą, co to jest tautologia, definicja taka okazałaby się niezrozumiała. Nie spełniłaby ona zatem swojej roli – nie wyjaśniłaby tym osobom znaczenia zwrotu „prawda logiczna”. W takim przypadku mówimy, że w definicji został popełniony błąd nazywany z łaciny ignotum per ignotum, co tłumaczymy jako „nieznane przez nieznane”.

Warto tu zauważyć, że to, czy uznamy definicję za obarczoną takim błędem, zależy od tego, w jakiej sytuacji zostanie ona przedstawiona. Gdyby na przykład wykładowca podał zacytowaną wyżej definicję podczas kursu logiki, na którym wcześniej wyjaśnił, czym jest tautologia, to wszystko byłoby w porządku – definicja byłaby dla wszystkich zrozumiała. Ze szczególnym rodzajem błędu ignotum per ignotum mamy do czynienia w sytuacji, gdy w definiensie (czyli członie wyjaśniającym) użyte zostanie słowo, które ma zostać zdefiniowane, na przykład: archeolog to uczony, który jest archeologiem. Tak zbudowana definicja oczywiście też nie spełni swojego zadania – nie wyjaśni ona znaczenia słowa „archeolog” komuś, kto nie znał go wcześniej. Tego typu błąd nazywany jest idem per idem, czyli „to samo przez to samo”, albo błędnym kołem bezpośrednim. Idem per idem może też czasem wystąpić w bardziej zawoalowanej formie, pod postacią błędnego koła pośredniego.

Dzieje się tak wtedy, gdy ktoś posługuje się ciągiem definicji, w którym najpierw definiuje termin A przy pomocy B, a następnie, w kolejnej definicji, termin B przy pomocy A. Na przykład ktoś zapytany, co to jest logika, odpowiada: logika to nauka o poprawnym myśleniu. Poproszony następnie o wyjaśnienie, czym jest poprawne myślenie, mówi: poprawne myślenie to myślenie zgodne z wymogami logiki.

Błędne koło może być też dłuższe i składać się na przykład z trzech definicji, w których najpierw A definiujemy przy pomocy B, następnie B przy pomocy C, a na koniec C przy pomocy A. Taką sytuację można zilustrować przykładem, który pojawił się w zadaniu na egzaminie maturalnym z filozofii w 2019 r.

Zadanie to brzmiało: nazwij i wyjaśnij, na czym polega błąd logiczny popełniony w poniższym ciągu definicji. Definicja 1: Człowiek jest to istota rozumna. Definicja 2: Istota rozumna jest to istota zdolna do myślenia abstrakcyjnego. Definicja 3: Istota zdolna do myślenia abstrakcyjnego jest to istota będąca człowiekiem.

7. O potrzebie i źródle przyjaźni

Warto wyobrazić sobie – mówi Laelius – że „jakiś bóg z tej tu ciżby ludzi uniósł i gdzieś na pustyni osadził, i tam nam dostarczył pod dostatkiem wszystkiego, czego tylko natura ludzka potrzebuje, ale nam odjął zupełnie możliwość oglądania twarzy ludzkiej” (Cyceron 1899, s. 31). Czy zakładając, że mielibyśmy spędzić całe życie w takim miejscu, nie doskwierałaby nam samotność pozbawiająca nas zdolności do radowania się i odczuwania przyjemności? Jest w naszej duszy skłonność do miłości, potrzeba drugiego człowieka, którego charakter zgadzałby się z naszym, który

budziłby w nas podziw, radość, z którym moglibyśmy spędzać czas, który byłby wobec nas życzliwy, dzielił z nami radości i smutki, który by z nami współodczuwał (tj. był poruszany przez te same rzeczy co my) i na którym można by polegać. Przyjaźń ma swój początek w tej skłonności duszy.

Owszem, posiadanie przyjaciół oznacza wiele dodatkowych korzyści. Przyjaciele pomogą znaleźć pracę, dadzą dach nad głową, jeśli nasz dom zburzy bomba albo trzęsienie ziemi, pomogą w biedzie. Wspomniane korzyści wynikają z przyjaźni, ale przyjaźń nie powstaje ze względu na nie. To sama przyjaźń jest nagrodą.

Choć wbrew powyższemu stwierdzeniu istnieją formy przyjaźni zawierane dla wspólnej korzyści, także te oparte na sympatii, Cynceron interesuje przyjaźń wiążąca nas na głębszym poziomie. Właściwie tylko taka głęboka więź zasługuje na miano przyjaźni w ścisłym sensie, a jest ona możliwa jedynie między ludźmi dobrymi, jak pisze nasz starożytny autor.

Dobry jest ten, kto postępuje i żyje, dowodząc swojej wierności, wewnętrznej harmonii, sprawiedliwości i szczodrości, kto wolny jest od niskich namiętności, chciwości czy przemocy, a w szczególności ten, kto, podążając za naturą, zdolny jest do wiązania się z innymi ludźmi poprzez troskę i życzliwość. To cnota, pisze Cynceron, rodzi przyjaźń i ją karmi. Bez cnoty przyjaźń nie istnieje. Budzi ona w nas podziw wobec drugiego człowieka i przyciąga do niego. To dzięki niej możemy stać się prawdziwymi przyjaciółmi. Ci zaś przedkładają przyjaźń nad własny sukces. Gdy przyjdzie bieda, nie opuszczą nas w potrzebie ani wówczas, gdy my przestaniemy im być potrzebni.

Nie okłamują nas i nie zwodzą pochlebstwami, nie dają też wiary oszczerstwom na nasz temat, szerzonym przez innych. Traktują nas jak równych, nawet gdy pojawiają się między nami różnice w posiadanym majątku czy statusie społecznym. Pamiętają o dobru uczynionym im przez nas, nie wypominając nam przysług, które oni sami nam wyświadczyli.

8. Definiować każdy może

Słowo „definicja” pochodzi od łacińskiego czasownika *definire*, znaczącego „określać”, „ograniczać”, „wyjaśniać”. Gdybyśmy więc chcieli zdefiniować „definicję” (czyli wyjaśnić, co znaczy ten wyraz), moglibyśmy powiedzieć, że odnosi ona do wyrażenia podającego informacje o znaczeniu jakiegoś słowa lub zwrotu. Gdy ktoś nie wie na przykład, co oznacza słowo „entymemat”, to definicja obecna w Małej encyklopedii logiki podpowie mu, że „entymemat jest to wnioskowanie dedukcyjne, w którym jakaś przesłanka została przemilczana, najczęściej ze względu na jej oczywistość”.

Mogłoby się wydawać, że budowanie lub przytaczanie definicji to domena autorów podręczników i słowników – tam bowiem zwykle sięgamy, gdy szukamy znaczenia jakiegoś słowa. Jednakże my sami również jesteśmy czasem zmuszani do podania jakiejś definicji. Dzieje się tak wtedy, gdy poprosi nas o to osoba, która nie wie, co oznacza wyrażenie, którego w jej obecności użyliśmy. Na przykład dziecko albo ktoś, kto słabiej zna język, w którym mówimy, pyta nas – „a co to jest...?”, wstawiając w miejsce trzech kropek nieznaną sobie słowo, które pojawiło się w naszej wypowiedzi. W takiej sytuacji często, może nawet nie zdając sobie sprawy,

samodzielnie budujemy lepszą lub gorszą definicję użytego przed chwilą wyrażenia. Jeśli nie wiemy, jak to zrobić, z pomocą przyjść może wiedza o definicjach zawarta w podręcznikach do logiki.

Można wyróżnić wiele rodzajów definicji, czy to ze względu na ich budowę, czy to cel, któremu mają one służyć. W tym artykule zajmiemy się najczęściej spotykanymi tzw. definicjami sprawozdawczymi o budowie normalnej (inaczej: równościowej). Definicja sprawozdawcza, jak łatwo się domyślić, ma za zadanie oddanie zastanego w danym języku znaczenia określonego wyrażenia; „zdaje ona sprawozdanie” z tego, jak wyrażenie to jest przez użytkowników tego języka używane. Różni się ona zatem na przykład od, też nierzadko spotykanej, definicji regulującej, która służy uściśleniu znaczenia jakiegoś terminu nieostrego (o nazwach nieostrych była mowa w poprzednim odcinku tego cyklu). Budowa normalna z kolei oznacza, że definicja podaje (lub przynajmniej stara się to robić) wyrażenie równoznaczne temu, którego znaczenie wyjaśnia.

W definicjach tego typu wyróżnić możemy trzy główne elementy: termin definiowany (z łaciny definiendum), termin definiujący (definiens) oraz łączący je zwrot – łącznik definicyjny. Przykładowo w definicji „zegar jest to urządzenie do pomiaru upływu czasu” nazwa „zegar” pełni rolę terminu definiowanego, „urządzenie do pomiaru upływu czasu” to termin definiujący, natomiast zwrot „jest to” – to łącznik definicyjny. W skrócie można powiedzieć, że definicja o budowie normalnej ma postać $A = B$, gdzie A to termin definiowany, B termin definiujący, a znak równości symbolizuje łącznik definicyjny.

8. Питання до іспиту

1. Розкрийте тему Вашої дипломної роботи.
2. Розкажіть про одну зі шкіл античної філософії (на власний вибір).
3. Підготуйте коротку оповідь про ключові польські національні символи (герб, гімн, прапор).
4. Назвіть п'ять філософських понять, одне з них опишіть, дайте визначення і подайте приклад застосування.
5. Розкажіть про доробок філософа який Вас найбільше цікавить.
6. Підготуйте оповідь про найважливішого філософа, внесок якого Вам здається найвпливовішим.
7. Обґрунтуйте важливість етики і моралі у людському суспільстві.
8. Використовуючи філософську термінологію, опишіть Ваше ставлення до вищої освіти.
9. Тезово опишіть працю філософа, яка вплинула на Ваші наукові інтереси.
10. Які переваги Ви вбачаєте у діалозі культур: польської та української?
11. Розкажіть про погляди і концепції філософа, які суголосні Вашому світогляду.
12. Прокоментуйте вислів німецького письменника Й. Гете: «*Ile języków znasz, tyle razy jesteś człowiekiem*».